

PREGLEDNI RAD

DOI: 10.5937/reci2518042D

UDC: 821.111.09-31 Фаулс Ц.

orcid.org/0009-0003-9167-1714

Katarina P. Držajić Laketić*

Panevropski univerzitet Apeiron

Fakultet filoloških nauka

EMPATIJA KAO ELEMENT SAMOSPOZNAJE U ROMANIMA DŽONA FAULSA

Sažetak: Dela jednog od najznačajnijih britanskih autora dvadesetog veka čiji se opus svrstava u presek književnosti modernizma i postmodernizma, Džona Faulsa, karakteristična su po snažnom oslanjanju na analitičku psihologiju K. G. Junga i konstantno traganje junaka za višim saznanjem, odnosno samospoznajom. U tri najpoznatija romana na koja ćemo se osvrnuti u ovom radu, *Kolekcionar*, *Čarobnjak* i *Ženska francuskog poručnika*, glavni junak prolazi kroz niz situacija koje predstavljaju psihološke testove, koji će ga naposljetku učiniti samosvesnijim. Iako se znatno razlikuju po pitanju zapleta, mesta i vremena dešavanja, zajednički motiv sva tri romana jeste Jungova individuacija – samospoznaja, nastojanje junaka da živi u skladu sa samim sobom uprkos pritisku sredine ili sopstvenim mehanizmima samoodbrane. Empatija u ovom kontekstu predstavlja jedan od ključnih elemenata samospoznaje, jer, kako junak sve više razume istinskog sebe, on razvija i razumevanje za svoje bližnje. Prema Jungu, razumevanje i povezivanje sa emocijama i iskustvima drugih neophodno je za dublje razumevanje sopstvenih unutrašnjih stanja. Cilj ovog rada je da istraži ulogu empatije u procesu samospoznaje i duhovnog rasta protagonista tri najistaknutija Faulsova romana.

Ključne reči: Fauls, Jung, empatija, samospoznaja, arhetip

* katja.drzajic@gmail.com

Uvod

Britanski pisac Džon Fauls (1926–2005) jedan je od najznačajnijih autora dvadesetog veka, čija dela kritika svrstava u presek modernističke i postmodernističke književnosti. Njegovo stvaralaštvo obuhvata sedam romana, zbirke pripovedaka, kao i filozofska dela inspirisana pitanjima egzistencijalizma, duhovne slobode i društvenih normi. Faulsova dela koja i danas zaokupljaju najveću pažnju čitalaca i kritike jesu romani *Kolekcionar*, *Čarobnjak* i *Ženska francuskog poručnika*, koja će u ovom radu biti analizirana sa stanovišta psihologije K. G. Junga. Iako se znatno razlikuju po pitanju radnje, mesta i vremena dešavanja, zajednički motiv sva tri romana jeste Jungova individuacija – samospoznaja, pokušaj junaka da živi u skladu sa samim sobom, uprkos pritisku sredine ili sopstvenim mehanizmima samoodbrane.

U Jungovom konceptu samospoznaje, empatija igra veoma važnu ulogu, jer omogućava pojedincu da se poveže sa svojim nesvesnim aspektima, kao i sa drugima. Jungova individuacija, proces postajanja celovitom i autentičnom ličnošću, zahteva suočavanje sa *senkom* – delovima ličnosti koje potiskujemo ili odbacujemo, što će se desiti i protagonistima tri najpoznatija Faulsova romana. U ovom istraživanju analiziraćemo da li, i u kojoj meri ovi junaci dostižu stadijum celovite ličnosti, kao i koja je uloga empatije u tom procesu.

Jung i empatija kao činilac samospoznaje

Analitička psihologija Karla Gustava Junga (1875–1961) obiluje simbolima koji ne predstavljaju nužno naučne pojmove, ali, s obzirom na to da je, kada je reč o ljudskoj duši, teško govoriti uvek sa naučnog stanovišta, ovi simboli primereni su za bliže razumevanje psihe. U svom višedecenijskom istraživanju, bavio se takozvanim *kolektivnim nesvesnim*, čije odraze pronalazi u drevnim mitovima, prastarim oblicima umetnosti, religiji i okultizmu, ritualima kojima je čovek bio sklon pre mnogo vekova, a koji su prisutni i u savremenom svetu. Svi mitski rituali koji se manifestuju i u današnjem svetu, kao što je potraga ili inicijacija kojoj sledi mitska nagrada, za cilj imaju dostizanje *sopstva* kao vrhunca života u duhovnom smislu, te tako Jung ističe koncept *individuacije* kao centralni motiv svojih istraživanja. Jungova je hipoteza da samo dostizanjem određenog nivoa samosvesti, odnosno autentičnosti, čovek može dostići punoću postojanja. Cilj je osvestiti iluzije kolektivnog nesvesnog i tek tada u potpunosti psihički sazreti. Kako umetnik svojim stvaralaštvom psihički sazreva i dolazi do visokog stepena individualnosti, tako i bilo koji čovek, oslobodivši se nametnutih iluzija, može iskusiti duhovnu slobodu za kojom se tragalo još od drevnih vremena.

Samosvest ili, individuacija vrhunac je zrelosti ljudskog bića, ono što bi trebalo da bude duhovni cilj svake individue, mada retko u potpunosti ostvariv. Individuacija je, dakle, proces nastanka autentične individue, celovite ličnosti, onoga što je čovek oduvek trebalo i

da bude pre nasleđenih rituala. Prema Jungu, putem individuacije pojedinac ne postaje nova ličnost, već ono što je oduvek bio, pre usvajanja ideja kolektivnog nesvesnog. On tvrdi da „individuacija znači: postati pojedinačno biće i ukoliko pod individualnošću podrazumevamo našu najintimniju, poslednju i neuporedivu jedinstvenost, postati svoja Sopstvenost (*Selbst*). Zbog toga bi se individuacija mogla prevesti i kao „samoostvarenje“ ili kao „samoispunjenje“ (Trebješanin 2011: 360).

Empatija igra važnu ulogu u procesu samospoznaje prema Jungovoj analitičkoj psihologiji. Jung je verovao da je razumevanje sopstvenih unutrašnjih konflikata i nesvesnih aspekata psihe moguće kroz introspekciju i povezivanje sa drugima. Empatija omogućava pojedincu da prepozna i integriše svoje senke – potisnute delove ličnosti – kroz interakciju sa drugima i kroz proces individuacije, koji je centralni koncept njegove psihologije (Srpsko analitičko društvo 2025).

Jung je naglašavao da je psiha dinamična i da se razvija kroz dijalog između svesnog i nesvesnog. Empatija pomaže u ovom procesu jer omogućava pojedincu da se poveže sa sopstvenim emocijama i iskustvima drugih, čime se produbljuje razumevanje sopstvene psihe. Ovaj proces vodi ka autentičnosti i samoprihvatanju, što je suština Jungove ideje o individuaciji, koja ujedno predstavlja centralni motiv Faulsovih romana koje analiziramo u ovom istraživanju.

Empatija kao element samospoznaje u Faulsovima romanima

Još kao student na Oksfordu sredinom dvadesetog veka, Džon Fauls postaje zainteresovan za Jungovu psihologiju koja nastavlja da ga inspiriše sve do kraja njegovog stvaralaštva. Iz onoga što znamo o psihoanalitičkog književnoj kritici možemo zaključiti da je pre svega Fauls bio zainteresovan za sopstveni psihološki rast, koji postaje glavni cilj protagonista njegovih romana. Faulsovi romani su, kao i Jungove teorije, prepuni traženja odgovora u mitu i okultnom, postavljanja religijskih pitanja, i preispitivanja muške i ženske uloge, odnosno projekcija *animusa* i *anime*. Dominantan motiv svih njegovih dela jeste individuacija – dostizanje autentičnosti i celovitosti ličnosti, što je nesporno bio i cilj samog autora. Dok žene u romanima takozvanog *feministe* Faulsa gaje manji otpor ka samospoznaji, glavni kamen spoticanja muških junaka jeste tvrdoglavo odbijanje anime u sebi i beznadežno traganje za otelovljenjem arhetipa u ženi.

Empatija igra značajnu ulogu procesu samospoznaje Faulsovih junaka. Njegovi protagonisti često prolaze kroz duboke unutrašnje konflikte, moralne dileme i egzistencijalne krize, pri čemu im empatija, bilo prema drugim likovima ili prema sebi, pomaže da razotkriju sopstvenu prirodu i usude se da krenu ka cilju samospoznaje. Upućujući na Jungovu psihologiju, Jerotić (2011: 70) tvrdi da idealno integrisana i zrela ličnost ne postoji, već samo različiti stupnjevi zrelosti ličnosti koji se približavaju onoj idealnoj. Čovek mora istinski

upoznati samog sebe da bi znao ko on jeste, dakle, neophodno je da se, pre prosvetljenja, suoči sa svim negativnim aspektima svoje psihe. S tim u vezi, Faulsovi romani često istražuju kako sposobnost da sagledamo i osećamo iskustva drugih može da oblikuje naš identitet i pomogne nam da sagledamo skrivene aspekte sopstvene psihe. Junaci njegovih dela kroz empatiju dostižu nivo introspekcije koji im omogućava da razbiju iluzije i zakorače u autentičniji način postojanja, što ćemo bliže ilustrovati na primerima protagonista romana *Kolekcionar*, *Čarobnjak* i *Ženska francuskog poručnika*.

Kolekcionar

Prvi objavljeni roman Džon Faulsa, *Kolekcionar* (1963), jeste psihološki triler koji istražuje dubine ljudske psihe kroz priču o Frederik Klegu, povučenom muškarcu opsednutom prelepom studentkinjom umetnosti Mirandom Grej. Nakon što osvoji značajnu sumu novca na lutriji, Frederik koristi priliku da je otme, držeći je zatvorenu u izolaciji i verujući da će tako stvoriti idealne uslove za njihovu ljubav, kakvi postoje isključivo u njegovoj fantaziji.

Roman snažno odražava Jungovu ideju samospoznaje, posebno kroz Mirandinu introspekciju u zatočeništvu. Ona kroz prisilnu izolaciju pokušava da shvati sebe, svoje vrednosti i unutrašnje motive, dok se Frederik suočava sa svojim nesvesnim kompleksima, nesposoban da se razvije van opsesivnih obrazaca kontrole. Jung bi njegovu neostvarenu individuaciju mogao povezati s nesposobnošću da integriše tamnu stranu svoje psihe, *senku*. Osnov procesa individuacije, odnosno, prema Jungu, bitke za oslobođenje psihe, jeste borba ega sa senkom, a upravo ovaj sukob je, prema Jungovom sledbeniku Džozefu Hendersonu, izražen „nadmetanjem između arhetipskog heroja i kosmičkih sila zla oličenim u zmajevima i drugim čudovištima“ (Henderson 1996: 129).

Persona i *senka* neizbežni su pojmovi kada je reč o jungovskoj individuaciji. Kao jedan od ključnih aspekata samospoznaje navodi se prepoznavanje senke. Ukoliko pojedinac pokuša da osvesti svoju senku, verovatno će kod sebe prepoznati sve one karakteristike koje kod sebe poriče, a jasno vidi kod drugih, kao što su lenjost, aljkavost, zajedljivost... Senka predstavlja takozvani arhetipski lik, odnosno ono što ne želimo da budemo, čega se stidimo, predstavlja personifikaciju određenih karakteristika nesvesnog koje kod sebe po svaku cenu potiskujemo. To su, prema Jungu, primitivne težnje koje je bitno poznavati da bismo se borili protiv njih, te je njih mnogo lakše spoznati nego animus ili animu u sebi. One nisu zlo, već nešto nisko, primitivno, ono čega autentična individua treba da se oslobodi. Senka takođe može sadržati i određene vrednosti od značaja u procesu samospoznaje, ali ju je, usled stida, teško integrisati kao neizbežan deo ljudske svesti. Otpor individue prema prihvatanju svoje mračne strane može predstavljati veliku prepreku samospoznaji. Jung tvrdi da „potiskivanje senke predstavlja isto tako slabo sredstvo lečenja kao i odsecanje glave protiv glavobolje“,

dodajući da, ukoliko čovek svesno slabije poznaje svoju senku, u tome ona postaje izraženija i mračnija (Trebješanin 2011: 365).

Empatija se takođe pojavljuje kao ključan element samospoznaje – Miranda, uprkos strahu i užasu, pokušava da razume Frederika, videći ga ne samo kao otmičara, već kao emocionalno nezrelu osobu. U njenom slučaju, empatija postaje način da prodre u njegovu psihu i da ga čak možda i oslobodi destruktivnih obrazaca. Međutim, Frederik ne može da razvije istinsku empatiju; njegova emocionalna nezrelost onemogućava mu da percipira Mirandu kao osobu sa sopstvenim unutrašnjim svetom, čime se potvrđuje njegova nesposobnost za samospoznaju. Fauls kroz ovaj odnos ukazuje na to da prava individuacija zahteva izlazak iz izolacije psihe i sposobnost za duboko razumevanje drugog, što Frederik ne postiže. Kleg pokazuje dubok nedostatak empatije, što ga suštinski sprečava u dostizanju samospoznaje. Njegova nesposobnost da razume Mirandina osećanja i perspektivu drži ga zarobljenim u svojoj senci, u kojoj dominira potiskivanje, kontrola i nemogućnost da se značajno poveže s drugima. Jungova individuacija zahteva suočavanje i integraciju senke u sebi, a Klegov neuspeh da razvije empatiju ostavlja ga u stadijumu psihološke zaostalosti, podstičući dodatno njegove opsesivne i destruktivne sklonosti.

Ne videvši izlaz iz zatočeništva, Miranda nudi Klegu brak, ali i seksualni odnos, nadajući se da će se tako izboriti za goli život. Međutim, kako uviđa njenu neiskrenost, Frederik je najpre kažnjava tako što je vezuje i fotografiše je nagu, pokazavši joj ko je dominantan u tom odnosu, ali i ističući da to ne predstavlja ništa gadno, već, po njegovom mišljenju, prirodnu mušku dominaciju. Suštinski impotentan, najviše uživa u slikama gde joj se ne vidi lice (gde iluzija, odnosno arhetip, još uvek nije u potpunosti ukaljan), no, ovaj momenat označice početak sunovrata njihovog odnosa.

„On me drži kao apsolutnog zatvorenika. Ali u svemu ostalom sam ljubavnica. Shvatila sam da on insistira na tome, na taj način bi trebalo da čini da se osećam manje nesrećnom nego što bih inače bila“, reći će Miranda (Fowles 1976: 147). *Perverzni raj*, odnosno podrum u kome je Kleg drži, ima još jedno simbolično značenje – za Mirandu on je poput „srca zemlje“ koje neprekidno pulsira. Jovanović (2008: 209) ovo dovodi u vezu sa junakinjinom potrebom za „novim rođenjem“, budući da podrum doživljava kao „utrobu“, odnosno ono što će Džozef Kembel nazvati „trbuhom kita“.

Miranda pokazuje istinsku empatiju kroz pokušaje da razume Klega i dopre do njegove ljudskosti. Njena sposobnost da sagleda Klegovo psihološko stanje i prepozna njegove emocionalne nedostatke ukazuje na razvijeniju psihu, skloniju samospoznaji. Ona tokom zatočeništva prolazi kroz proces individuacije, suočavajući se sa svojim strahovima, razbijenim idealima i ličnom snagom. Upravo empatija omogućava Mirandi da očuva osećaj sopstva čak i u najtežim okolnostima, pred sopstvenu smrt, čime se ističe njena psihološka

zrelost u poređenju sa Klegom. Ultimativno, roman *Kolekcionar* suprotstavlja dva puta koja prolaze Miranda i Kleg – jedan ka samospoznaji, a drugi ka psihološkoj stagnaciji. Put individuacije dvoje protagonista predstavlja centralni motiv romana, međutim, Klegu nema pomoći u smislu samospoznaje, dok će je Miranda platiti najskuplje moguće – svojim životom.

Čarobnjak

Iako nije prvi objavljen, *Čarobnjak* (1965) je zapravo prvi roman koji je Fauls napisao, dok je u ovom romanu motiv samospoznaje najizraženiji u čitavom opusu ovog autora. Možemo reći da se lik protagoniste Nikolasa Erfa temelji na samom Faulsu kao mladiću, te da kroz ovog junaka pisac istražuje sopstvene sklonosti kao individuaciji. Empatija igra ključnu ulogu u procesu jungovske individuacije ovog junaka. Kako individuacija prema Jungu predstavlja proces postajanja celovitom osobom kroz integraciju nesvesnih aspekata ličnosti, u slučaju Erfa, ona mu omogućava da se suoči sa sopstvenom senkom i iluzijama.

Na početku romana, on je emocionalno distanciran, sklon manipulaciji i nesposoban da se istinski poveže s drugima. Ovaj junak sklon je cinizmu, omalovažavanju svojih neobrazovanih roditelja, a, kao i autor romana, studirao je na Oksfordu, gde je „dobio trećerazrednu diplomu i prvorazrednu iluziju – da je pesnik“ (Fauls 2010: 17). Erf je pravi primer muškarca sa negativnom animom, koji ženski princip (odnosno emotivne karakteristike) u sebi isključivo potiskuje i pripisuje mu pogrdne karakteristike. Međutim, kroz niz psiholoških i egzistencijalnih izazova koje mu postavlja misteriozni Moris Končis, Nikolas je primoran da se suoči sa sopstvenim unutrašnjim konfliktima.

Erf uživa u svom liberalnom načinu života – odbija da se oženi prosečnom devojkom, te ne želi da brakom sebi upropasti život. Međutim, kada naiđe na sebi sličnu osobu, njegovi postupci nateraće čitaoca da se zapita da li je on zaista dorastao stavu koji zastupa. Fauls tvrdi da su dve suštinske nespojivosti u ljudskoj prirodi želja za ličnom slobodom i želja za društvenom prihvatljivošću, pa će tako ovaj *svetski čovek* odbaciti devojkicu po imenu Alison, koja se čini gotovo idealnom za njega, iz krajnje plitkih i licemernih razloga – ponašaće se poput prosečne *svetine* koju vatreno kritikuje (Držajić 2014: 33). Prema Jungovoj teoriji, senka je upravo „lik koji se pojavljuje u snovima, fantazijama i spoljašnjoj realnosti koja utelovljava u nama kvalitete za koje volimo da mislimo da ne pripadaju nama, jer kada bismo to priznali blatili bismo sliku o sebi“ (Nikols 2013: 78). Čovek je, dakle, sklon da projektuje senku na drugoga, ne priznajući te karakteristike u sebi, pa je tako Alison za Nika često nepodnošljiva, a osobine koje ga iritiraju zapravo su njegove. To je za njega otežavajuća okolnost, budući da je upoznavanje i prihvatanje sopstvene senke važan korak ka samospoznaji i autentičnosti bića.

Uzevši u obzir njene greške i prošlost koje se ne stidi, Alison možemo smatrati likom sa višim stepenom autentičnosti nego naizgled samopouzdanijeg Nika. Kako je Fauls isticao, žene su upoznatije sa suštinskom ljudskom prirodom i često su one te koje muškarca mogu približiti samospoznaji, dok oni to najčešće odbijaju želeći po svaku cenu da zadrže dominantnu ulogu. Jovanović (2008: 18) tvrdi da „žena za Faulsa predstavlja dvojni metaforu svekolikog muškarčevog odnosa prema stvarnosti. Njena značenja dvojako su usmerena – prema svetu traganje (i saznanje), i prema sebi – samospoznaja (kroz traganje)“. Ono što takođe možemo primetiti jeste da su u Faulsovim delima uglavnom autsajderi ti koji su sami sposobniji za samospoznaju, ali i koji navode neautentičnog junaka ka prosvetljenju.

U egzotičnom grčkom okruženju Erf će naučiti štošta o sebi, biti bačen u inferiornu poziciju, biće narušena njegova narcisoidna predstava o sebi koju je „izonanisao iz realnosti“ (Fauls 2010: 51). Da bi prešao put od antiheroja do heroja, on mora doživeti pad kao nužni deo samospoznaje – upoznavanje sa nesvesnim, odnosno oslobađanje od tajni, prema Jungu je ključna faza pročišćenja, kao što je za psihički obolelog čoveka izuzetno olakšanje kada može da se oslobodi skrivenih sadržaja svog uma. Jung dalje tvrdi da je grad simbol majke, žene koja stanovnike čuva u sebi kao decu, a mesto otkrovenja za Erfa jeste Fraksos, ostrvo koje je Fauls izmislio po ugledu na Speces na kome je sam boravio i doživeo produhovljenje. Empatija mu pomaže da prepozna sopstvenu nesigurnost, da se oslobodi površnih identiteta i da razvije dublje razumevanje sebe i drugih. Tek kada počne da oseća autentičnu empatiju prema ljudima oko sebe – posebno prema Alison – on se približava procesu individuacije i mogućnosti istinske transformacije.

Ubrzo po dolasku u Grčku, Erf će postati žrtva nemilosrdnih eksperimenata misterioznog Morisa Končisa, za koga ćemo se pitati je li režiser pažljivo osmišljene drame, psihijatar, poglavar sela i nemački saveznik, ili jednostavno, mag. Može se reći da Končis predstavlja pandan glavnom junaku Šekspirove *Bure*, čarobnjaku Prosperu koji gospodari stanovnicima ostrva. Interesantno je primetiti da je, prema Jungovom tumačenju, Prospero odličan primer arhetipskog Maga koji „oslobađa duhove jače od bilo koje oluje“, a čovek, ako ne oslobodi „dobrog duha od ropstva materijalizmu, pohlepi i osveti, svakako će biti uništen sopstvenom crnom magijom“ (Nikols 2013: 80). Mnoga pitanja ostaju nedorečena u vezi sa Končisom, no, njegova mađioničarska igra će na kraju i uspeti.

„Razumem tu reč sada, Alison. Tvoju reč ... Ne možeš da mrziš nekog ko je zaista na kolenima. Nekog ko bez tebe nikad neće biti više od polučoveka.“ (Fauls 2010: 547) Ona je „deo njega samog: sve dok bude razdvojen od nje biće duh, senka, „polu-biće“ (Jovanović 2008: 199). Došli smo do zaključka da je Alison Astarta, odnosno arhetip majke za kojim je Nik tragao, pokušavajući da ga projektuje u pogrešnoj ženi. Nikolas i Alison su na ivici da izaberu jedno drugo, a, umesto da ispuni naše očekivanje i kaže nam da su to učinili, pisac završava rečima da „onaj ko nije voleo juče, neće voleti sutra“ (Fauls 2010: 547), u

postmodernističkom maniru ostavivši čitaocu mogućnost da pretpostavi kraj romana. Završnim rečima Fauls ostavlja otvorenim pitanje da li će Erf izabrati ljudskost otelovljenu u Alison, ili, poput zločinca Klega, ostati neosvešćen do kraja života.

Za antiherojevu budućnost dovoljna je najmanja nada, golo trajanje. Ostavite ga, kaže naše doba, ostavite ga tu gde je čovečanstvo stiglo u svojoj istoriji, na raskršćima, u dilemi, gde može ili sve da izgubi ili da pobeđi samo ono što već ima; pustite ga da preživi, ali bez uputstava, bez nagrada, jer i mi isto tako čekamo po našim usamljeničkim sobama, gde telefon nikad ne zvoní, čekamo da se vrati ta devojka, ta istina, taj kristal humanosti, ta realnost potonula u maštu. A laž je reći da se ona vraća. (Fauls 2010: 538)

Erf je antiheroj, Alison predstavlja realnost, a Lili, prelepa *vila* koju mu Končis *podmeće*, iluziju. Nikolasovim konačnim priznanjem da sada razume Alisonino viđenje ljubavi, autor je delimično zadovoljio želju čitaoca za srećnim završetkom. On nas navodi da pomislimo da glavni junak uviđa da je pogrešno smatrati Alison inferiornom, te da se u njemu možda javio tračak samospoznaje. „Dva je broj života; jedan sam ne može ništa da uradi ... Čak bi i Svemogući bio nemoćan samo sa jednim. Da bi se napravila celina, potrebno je dva – jednom je potreban drugi.“ (Nikols 2013: 109) Stoga je individuacija jedino moguća sjedinjenjem sa arhetipom suprotnog pola.

Na kraju romana, čitalac ima pravo na optimizam: Alison, kao samosvesna žena, može predstavljati simbol izlaska iz lavirinta neznanja i *okidač* za Nikolasovu transformaciju. Jungova misao da upravo takva žena „razumevanjem vodi muškarca kroz tamu i lavirinte života“ dodatno osvetljava njen značaj (Jung 2006: 108). Ipak, ostaje otvoreno pitanje: da li je Nikolasov preobražaj zaista rezultat unutrašnje spoznaje, ili tek još jedan odgovor na autoritet i društvena očekivanja? Ako je eksperiment uspeo, da li je to zato što je Nik postao bolji, ili zato što je naučio da bolje igra ulogu? Time Fauls nudi i kritiku i upozorenje – istinska samospoznaja ne može biti rezultat manipulacije, već ličnog, bolnog i često neizvesnog suočavanja sa sobom.

U tom kontekstu, empatija se javlja kao ključni preduslov za istinsku transformaciju. Tek kroz mogućnost da razume drugog, Erf ima šansu da prevaziđe sopstveni narcizam i suoči se sa sopstvenim strahovima, greškama i odgovornošću. Bez empatije, svaka spoznaja ostaje intelektualna igra, dok uz empatiju ona postaje autentičan proces izgradnje identiteta. Fauls nas tako podseća da samospoznaja nije moguća bez etičkog odnosa prema drugom – da bez empatije nema ni stvarnog *ja*.

Ženska francuskog poručnika

Kao što je slučaj u većini Faulsovih dela, i u ovom, najpoznatijem od svih (objavljenom 1969. godine), jedan od centralnih motiva jeste samospoznaja i dostizanje lične

slobode naspram društvenih normi. Čarls Smitson, poželjni gospodin viktorijanskog društva koji planira ženidbu sa uglednom gospođicom Ernestinom, doći će do samospoznaje uz pomoć skandalozne Sare Vudraf koju nazivaju *ženskom francuskog poručnika*. Čarls je pravi bajronovac, inteligentni dokoličar i razvratnik koji svojom pameću pravda besposlenost, poput umišljenog Erfa iz *Čarobnjaka*. Autorov cilj je, ispostaviće se, da od njega načini celovitu ličnost kakva je Sara. Jung (1984a: 259) objašnjava značenje celovite ličnosti koja bi trebalo da bude duhovni ideal svakog pojedinca, kao „najviše ostvarenje urođenog svojstva posebnog ljudskog bića. Ličnost je delo najviše životne hrabrosti, apsolutna potvrda individualnog postojanja i najuspešnije prilagođavanje na univerzalnu datost uz najveću moguću slobodu sopstvenog odlučivanja“.

Empatija igra ključnu ulogu u Jungovskoj samospoznaji Čarlsa Smitsona u *Ženskoj francuskog poručnika*. Čarls, kao predstavnik viktorijanskog društva, započinje priču kao čovek vođen racionalnim normama i društvenim očekivanjima. Međutim, njegov susret sa Sarom Vudraf, ženom odbačenom od društva, izaziva unutrašnji konflikt. Kroz empatiju prema njoj, on počinje da preispituje sopstvene vrednosti, želje i identitet. Približivši se Sari, Čarlsu sledi samoispitivanje, nesigurnost, i to „ne u ono što je želeo biti (što je bilo veoma daleko od onoga što je bio), već u sposobnost da to bude“ (Fauls 1981: 143). Dok naizgled uspešno ispunjava dužnosti mladog Viktorijanca, poznanstvo sa Sarom nagoveštava mu da bi on mogao biti više od prosečne, neosveščene individue.

Empatija omogućava Čarlsu da sagleda Sarinu patnju ne samo kao društvenu nepravdu, već i kao odraz sopstvenih unutrašnjih ograničenja. Njegova sposobnost da se poveže sa njom na emocionalnom nivou vodi ga ka oslobađanju od rigidnih društvenih stega i ka dubljem razumevanju sopstvene psihe. Sam Fauls u svojim *Beleškama o nedovršenom romanu* priznaje da je želeo da:

„ukaže na svest o egzistencijalizmu pre nego što je to hronološki bilo moguće. Kirkegard je, naravno, bio potpuno nepoznat Englezima i Amerikancima u viktorijansko doba; ali mi se uvek činilo da je viktorijansko doba, posebno nakon 1850, bilo prilično egzistencijalističko po pitanju raznih ličnih dilema. Mogli bismo čak i izvrnuti stvarnost i reći da su nas Kami i Sartr na svoj način pokušali vratiti na viktorijansku ozbiljnost po pitanju svrhe postojanja, kao i njenu moralnu osetljivost“ (Fowles 1969: 139).

Od antifeministe, Smitson se razvija ka autentičnom muškarcu otvorenom za promene i duhovni progres. Ovaj proces povezujemo sa Jungovim pojmom ponovnog rođenja (*renovatio*) koji označava duhovnu obnovu, poboljšanje magičnim delovanjem, odnosno preobražaj radi dostizanja autentičnosti bića. Kao preobražaj Jung podrazumeva takozvano umanjenje ličnosti, odnosno gubitak duše (koji se mogao dogoditi Erfu da je

izabrao Lili), ali i uvećanje za koje daje niz primera poput Ničeovog susreta sa Zaratustrom, zatim Pavla kome se na putu za Damask pojavljuje Hristos, islamsku sagu o susretu Mojsija i Kadira, dok mi ovaj fenomen poistovećujemo sa Čarlsovim susretom sa Sarom. Može se, zatim, reći da Fauls u liku Sare vidi sebe, odnosno bar nešto što teži da bude – osvešćeni pojedinac koji se okreće prirodi kao autentičnoj vrednosti. Smitsonova duhovna nezrelost jasno se vidi iz njegove reakcije na Sarine reči – on se odmah poziva na *nagradu* koja je trebalo da mu usledi nakon enormne žrtve u vidu odnosa s njom, zatim se ovaj agnostik okreće Bogu moleći za oprostaj za kršenje moralnih načela, kao što će Erf činiti nakon što ga prostitutka zarazi sifilisom.

Očigledno nespreman da preuzme odgovornost za svoj postupak, Čarls bi voleo da se smesta oženi Sarom, ili da izbriše ono što se desilo i nastavi stari život. U ovom trenutku on je posramljen usled svoje bespomoćnosti, ali Fauls nam ukazuje da je Sara „predstavljala, ma kako banalno, čistu bit okrutne, ali potrebne (ako želimo preživeti – da, potrebne čak i danas) slobode“ (Fauls 1981: 392). Dok Končis detoksikuje Erfa lišivši ga iluzija o idealnoj Lili, Sara je Čarlsov psiholog koji mu ukazuje na duboko ukorenjene zablude na osnovu kojih je postupao.

Nakon što Sara iščezne iz njegovog života na dve godine, Čarls doživljava i religiozno prosvetljenje naučivši da prihvati „Hristovu ljudskost i život, a ne Njegovu ulogu Boga i mučenika“, čime uviđa da ni Sara nije mučenica – samo žena koja postupa u skladu sa svojim osećanjima (Huffaker 2010: 113). Upravo Sara predstavlja iščezlu ljudskost u viktorijanskom društvu, na čiju dehumanizaciju i sama svojevremeno ukazuje Čarlsu:

„Živim među ljudima za koje mi svet kaže da su prilježni, pobožni, pravi hrišćani. A meni se oni čine okrutnijima od najokrutnijih pogana, glupljima od najglupljih životinja. Ne mogu verovati da je istina takva. Da u životu ne postoje razumevanje i saosećanje. Da nema duša dovoljno širokogrudih da shvate šta sam propatila i zašto patim ... i da, ma kakve grehe počinila, nije pravedno da toliko patim.“ (Fauls 1981: 154)

Izabravši samosvesnu Saru, on mora da nauči da se suprostavi svojoj epohi i sredini, što je još jedna žrtva koju podrazumeva individuacija. Upravo je nerazumevanje okoline ta enormna cena koju treba platiti za samosvest, a to tišti Saru daleko više nego greh koji je navodno počinila s poručnikom. Čarls se polako usmerava ka putu samospoznaje, što uviđamo iz njegovih ispovesti doktoru Groganu: „Zar biste vi želeli da proživim čitav svoj život pretvarajući se? Nema li u našem dobu već ionako dovoljno sladunjave hipokrizije, obožavanje svega što je lažno u našoj prirodi?“ (*ibid.*: 421)

U Jungovskom smislu, Čarlsova empatija prema Sari može se posmatrati kao susret sa animom – ženskim aspektom njegove psihe koji mu pomaže da se oslobodi društvenih

maski i pronađe autentično *ja*. Njegova transformacija kroz empatiju odražava proces individuacije, gde se suočava sa sopstvenim nesvesnim i postaje celovitija ličnost. Faulsov roman se poigrava sa idejom slobodne volje i sudbine, a Čarlsova empatija prema Sari postaje katalizator njegove unutrašnje evolucije.

Prvi korak u procesu individuacije jeste upoznati sebe i prihvatiti sopstveni odraz u ogledalu.

„Onaj ko se zagleda u ogledalo vode, taj će svakako najpre ugledati svoju sopstvenu sliku. Onaj ko polazi k samom sebi, rizikuje susret sa samim sobom. Ogledalo ne laska, već verno odražava ono što u njega gleda, odnosno ono lice koje nikada svetu ne pokazujemo, jer ga skrivamo putem Persone, maske glumca. Ali, ogledalo se nalazi iza maske i pokazuje pravo lice“,

kaže Jung (1984b: 365). O takozvanom stadijumu ogledala govori i Lakan (1983: 6-7) – za njega je ogledalo „poistovećivanje ... preobražaj koji se zbiva u subjektu kad usvaja sliku ... izgleda da je ogledalna slika prag vidljivog sveta ... koje predstavlja halucinatorno i snovito imago našeg tela, bilo da su posredi njegove individualne crte, tj. njegove slabosti, ili njegove objektivne projekcije“.

Čarlsu će, istina, sve do kraja romana biti teško da pogleda istini u oči, no, kako će se ispostaviti, realno sagledavanje sebe dovešće do toga da junak bude bar korak bliže samospoznaji. Pisac nam naposljetku daje do znanja da priznaje Marksovu tvrdnju o postupcima čoveka koji ide za svojim ciljevima, pa tako nimalo ne osuđuje samodovoljnu Saru. Iako moramo priznati da Čarls i dalje nije u stanju da shvati Sarine motive i ne odustaje od uloge dominantnog muškarca, i u njegovom epilogu postoji tračak optimizma. Kao i Nikolas Erf, Smitson je, bez obzira na izostanak srećnog kraja, korak bliži samospoznaji – autentičnosti bića, *mandali*. Stoga možemo zaključiti da i za njega, za razliku od poremećenog zločinca Klega, ima nade da dostigne samospoznaju, i to upravo uz razumevanje autentične žene koja mu je pokazala put – Čarls je možda ostao sam, ali će naučiti da bude sebi dovoljan.

Zaključak

Dostizanje samospoznaje kao vrhunca egzistencije dominantan je motiv tri najpoznatija romana Džona Faulsa. Ono je izgleda svojstvenije ženi koju Fauls u svojim delima postavlja na pijedestal dominantnog bića. Žene su kod njega gotovo uvek, čak i ako je nisu ostvarile, dostigle potencijal ka individuaciji, za razliku od muškaraca koji ni po koju cenu ne žele da se odreknu dominantne uloge, te su im potrebna teška iskušenja kako bi ih osvestila i navela na taj put.

Empatija kao element samospoznaje u ovim romanima javlja se na različite načine. U *Kolekcionaru*, Klegov nedostatak empatije sprečava ga da razume Mirandine emocije, dok ona kroz zatočeništvo razvija dublje razumevanje ljudske prirode. Njena sposobnost da sagleda Frederikovu psihološku prazninu istovremeno je čin samospoznaje i suočavanja sa sopstvenim nezrelim iluzijama. U *Čarobnjaku*, Nikolas rolazi kroz niz psiholoških i emocionalnih testova koje mu postavlja misteriozni Končis. Kroz interakcije sa drugim likovima, posebno Alison, Nikolas uči da empatija nije samo razumevanje drugih, već i suočavanje sa sopstvenim nesvesnim aspektima. Njegova samospoznaja dolazi kroz bolne lekcije u vidu okultnih rituala i Jungovsku *detoksikaciju svesti*. Istina je da se u Faulsovima romanima gotovo uvek pojavljuju dva paralelna sveta – realni i mitski, simbolički, što možemo posmatrati kao simbol persone i senke, ili sveta kome želimo da se prilagodimo i onog duboko skrivenog, mračnog u nama, koga moramo postati svesni ne bi li se približili višem cilju samospoznaje. Čarls Smitson, viktorijanski džentlmen, razvija empatiju prema Sari Vudraf, *ženskoj francuskog poručnika* izopštenoj iz društva. Kroz razumevanje njene patnje, on počinje da preispituje sopstvene vrednosti i društvene norme. Empatija ga vodi ka oslobađanju od rigidnih konvencija i ka dubljoj samospoznaji, ali pisac ostavlja otvoreno pitanje da li je njegova transformacija istinska ili samo prividna.

Prema Jungu, empatija je ključna za proces samospoznaje jer omogućava pojedincu da se poveže sa sopstvenim nesvesnim aspektima i integriše ih u celovitu ličnost. Ona pomaže u integraciji senke, aspekta ličnosti koji pojedinac često odbacuje ili potiskuje. Jung je verovao da je samospoznaja proces koji zahteva hrabrost da se suočimo sa sobom, a empatija je vredan element koji olakšava taj put – pomaže nam da razumemo druge, ali i da prepoznamo sopstvene unutrašnje konflikte i nesvesne obrasce, što su učinili i pojedini Faulsovi junaci koji su postigli duhovni napredak i približili se ultimativnom cilju, postojanju kao autentična ličnost.

U savremenom svetu, u kojem su društvene podele sve izraženije, razvijanje empatije postaje jedan od ključnih izazova. Zahvaljujući sposobnosti da nas postavi u poziciju drugog, književnost otvara prostor za emocionalno prepoznavanje, dublje razumevanje i premošćavanje razlika. Empatijsko čitanje tako ne doprinosi samo estetskom doživljaju teksta, već i oblikovanju etičke svesti i međuljudske povezanosti. U tom smislu, književnost u savremenom društvu ne ostaje samo sredstvo reprezentacije već postaje i potencijalni činilac promena. Dela Džona Faulsa, zahvaljujući složenim narativnim strukturama i otvorenosti za različite interpretacije, podstiču čitaoca da se upusti u introspektivno promišljanje i emocionalno povezivanje s likovima. Na taj način, Fauls ne samo da nam približava složene unutrašnje svetove svojih junaka, već i aktivno doprinosi razvoju empatije i procesa samospoznaje, te otvara prostor za lično i moralno angažovano čitanje.

Literatura

- Držajić, K. (2018). *Jung i književnost: Arhetipski simboli u romanima Džona Faulsa*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Držajić, K. (2014). *Usamljeni vuk je samo mit: Motiv ljubavi u Faulsovom Čarobnjaku*. Riječ. Nikšić: Institut za jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Nikšiću.
- Fauls, Dž. (1981). *Ženska francuskog poručnika*. Zagreb: Liber.
- Fauls, Dž. (2010). *Čarobnjak*. Novi Sad: Matica srpska.
- Fowles, J. (1969). *Introduction: Notes on an Unfinished Novel*. In *The French Lieutenant's Woman*. UK: Jonathan Cape. *Notes on an Unfinished Novel*. New York: Harper's Magazine.
- Fowles, J. (1976). *The Collector*. London: Triad/Panther Books.
- Henderson, Dž. L. (1996). *Drevni mitovi i savremeni čovek*. u *Čovek i njegovi simboli*. Beograd: Narodna knjiga.
- Jerotić, V. (2011). *Jung između istoka i zapada*. Beograd: Ars libri.
- Jovanović, A. (2008). *Priroda, misterija, mit: Romani Džona Faulsa*. Beograd: Plato.
- Jung, K. G. (2006). *Arhetipovi i razvoj ličnosti*. Beograd: Prosveta.
- Jung, K. G. (1984b). *Duh i život*. Novi Sad: Matica srpska.
- Jung, K. G. (1984a). *Psihološke rasprave*. Novi Sad: Matica srpska.
- Jung, K. G. (1978). *Psihološki tipovi*. Beograd: Nolit.
- Jung, K. G. (1998). *Psihologija i alhemija*. Beograd: Narodna knjiga.
- Lakan, Ž. (1983). *Spisi*. Beograd: Prosveta.
- Nikols, S. (2013). *Jung i tarot: Arhetipsko putovanje*. Beograd: Esotheria.
- Trebješanin, Ž. (2011). *Rečnik Jungovih pojmova i simbola*. Beograd: Zavod za udžbenike. Srpsko analitičko društvo. (2025). *O analitičkoj psihologiji Karla Gustava Junga*. Dostupno preko: <https://web.sas-srb.com/sr/o-analitickoj-psihologiji-karla-gustava-junga> [06.06.2025]

Katarina P. Držajić Laketić

EMPATHY AS AN ELEMENT OF SELF-KNOWLEDGE IN THE NOVELS BY JOHN FOWLES

Summary: This article examines empathy as a constitutive element of self-knowledge in John Fowles's three best-known novels: *The Collector*, *The Magus*, and *The French Lieutenant's Woman*. Framed by C. G. Jung's analytic psychology, it argues that Fowles repeatedly stages individuation as a sequence of moral and psychological tests through which protagonists learn to recognize the other as an autonomous individual and, in so doing, acquire a clearer sense of self. The analysis combines close reading with a Jungian vocabulary of the *self*, *shadow*, and *anima/animus* to show how empathy functions both as a precondition for, and a result of inner integration. In *The Collector*, the failure or radical deficiency of empathy exposes a blocked path to Clegg's individuation; in *The Magus*, orchestrated encounters compel Nicholas Urfe to move beyond narcissistic illusion toward responsible relationality; and in *The French Lieutenant's Woman*, Fowles's metafictional design and competing endings foreground the ethical imagination required to see the other (Sarah Woodruff) beyond social scripts. Across these texts, empathy mediates between private transformation and social constraint, revealing how power, class, and gender complicate psychological growth. By placing Fowles at the intersection of modernist and postmodernist thought and interpreting his characters' struggles through a Jungian lens, this article sheds light on the dual function of empathy in his work: as a tool for self-exploration and a measure of ethical growth. In doing so, it adds to the body of Fowles scholarship and enriches ongoing discussions in ethical narratology about how inner experience, moral accountability, and literary structure are connected.

Key words: Jung, Fowles, empathy, self-knowledge, archetype

Datum prijema: 15.7.2025.

Datum ispravki: 3.11.2025.

Datum odobrenja: 15.11.2025.